

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

**мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами**

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, бошқарув ҳисобининг стратегияси истиқболда корхона тараққиётининг белгилловчи лойиҳалар таҳлили, истиқболни белгилаш, бюджетлаштириш, жавобгарлик марказлари бўйича сегментар ҳисобини тузиш, оқилона трансферт баҳоларини ўрнатиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш тизимини ифодалайди. Бошқарув ҳисоби тактикаси эса жорий даврда ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, харажатлар ва маҳсулот таннархи калькуляцияси бўйича ҳисоб юритиш, қабул қилинган қарорларни техник қилиш ва ички имкониятлардан фойдаланиш йўллари кўрсатиб беришдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бабаев, Ю.А. Теория бухгалтерского учета [Текст] : учеб. / Ю.А. Бабаев. - М. : Проспект, 2014. - 304 с.
2. Карпова, Т.П. Управленческий учет [Текст] / Т.П. Карпова. - М. : Аудит : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. - 351 с.
3. Кондраков, Н.П. Иванова М. А. Бухгалтерский управленческий учет [Текст]: учеб. Пособие / - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. - 352 с.
4. Николаева, О.А. Управленческий учет [Текст] : учеб. пособие /О.А. Николаева, Т.В. Шишкова. - М. : изд-во УРСС, 1997. - 368 с.
5. Палий В.Ф. Управленческий учет: организация и функционирование (Management accounting: organization and functioning), 2007, ном.23, с 60-65.
6. Шеремет, А.Д. Управленческий учет [Текст] / А.Д. Шеремет. - М. :ФБК ПРЕСС, 2000. - 434 с.
7. Хасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби. Монография. Т.: 2003. – 191 с.

Абдураимов Мафтунахон Ахматовна
ТМИ “Аудит” кафедраси доценти PhD,
Турсунов Шохрухмирзо Бахтиёр ўғли
магистратура талабаси:

Акциядорлик жамиятларида ички аудитни ташкил этиш масалалари

Мазкур мақолада акциядорлик жамиятларида ички аудитни ташкил этиш масалаларининг миллий ва халқаро стандартлар асосида ташкил этиш ва уни халқаро стандартлар асосида ёритиб беришдаги масалалар келтириб ўтилган. Шунингдек, акциядорлик жамиятларида ички аудитни самарали ташкил қилиш орқали эришиладиган корпоратив бошқарув тизимининг натижавийлиги ҳақида хорижий тажриба маълумотлари ёритиб берилган. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида халқаро талаблар асосида ички аудитни ўтказиш жараёнини такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган ва улар юзасидан тегишли хулоса ва таклифлар шакллантирилган.

Калит сўзлар: Ички аудит, бухгалтерия ҳисоби, аутсорсинг, косорсинг, ички аудитор малака сертификати, халқаро стандартлар, МХХС(Молиявий

ҳисоботнинг халқаро стандарти), CIPA(Сертификатланган халқаро профессионал бухгалтер), ACCA(Сертификатланган дипломли бухгалтер), CPA(Сертификатланган жамоатчи бухгалтер), DipIFR(Халқаро молиявий ҳисобот бўйича диплом).

Иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида Ўзбекистон Республикасидаги хўжалик субъектларида ички аудитни самарали ташкил қилиш масаласи долзарб ҳисобланади. Ўзбекистон иқтисодийнинг ривожланиши йўлида нафақат бухгалтерия ҳисоботи маълумотларидан, балки иқтисодий бухгалтерия, молиявий маълумотларидан турли хил фойдаланувчиларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган масалалар катта аҳамиятга эга. Бу ҳолатда аудит ишончли ва ўз вақтида бериладиган маълумот билан менежмент талабларини таъминлайдиган кафил сифатида бошқарувнинг ажралмас функцияси бўлиб хизмат қилади шунингдек, самарали ички аудит ташкил қилинган корхонада йўл қўйилиши мумкин бўлган хато ва камчиликларнинг ҳамда буларнинг натижасида юзага келиши мумкин бўлган турли хил жарималар ҳамда кўзда тутилмаган ҳаражатларнинг олди олинади. Ҳозирги кунда жамиятимизда рақамлаштириш ва жадаллаштириш ишлари кенг давом этмоқда. Хусусан, айтиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4611-сонли Қарори айнан шу босқични юқорига кўтарди десак муболаға бўлмайди.

2021 йил якунига қадар бухгалтерларни халқаро сертификатлаш доирасида «МХХС бўйича молиявий ҳисобот» фанини муваффақиятли топширганлиги тўғрисида ҳужжатга ёхуд «Сертификатланган халқаро профессионал бухгалтер (CIPA)», «Сертификатланган дипломли бухгалтер (ACCA)», «Сертификатланган жамоатчи бухгалтер (CPA)» ва «Халқаро молиявий ҳисобот бўйича диплом (DipIFR)» сертификатларидан бирига эга камида уч нафар мутахассис миқдорида МХХСни сифатли қўллаш учун етарли бўлган бухгалтерия хизмати ходимлари билан таъминлайди¹⁶.

Корхоналарда ички аудитни ташкил этиш бир қанча мураккаб жараён бўлиб, ички аудиторлар ишини ташкил қилиш қоидалари халқаро аудиторлик стандартлари(ХАС)да белгиланган, хусусан ички аудиторлар ишидан фойдаланиш тегишли №610-ХАСда белгиланган. Мамлакатимизда ички аудитни ташкил қилиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрда 215-сон қарори тасдиқланган “Корхоналардаги ички аудит хизмати тўғрисида”ги Низом ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2021 йил 5 майдаги 280-сон билан рўйхатдан ўтказилган “Ички аудит хизмати ходимларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Низом билан тартибга солинади. “Ички аудит хизмати ходимларини сертификатлаш тартиби тўғрисида”ги Низомга асосан ички аудитор бўлиб фаолият юритиш учун Ўзбекистон бухгалтерлар ва

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4611-сонли Қарори. 24.02.2020 йил

аудиторлар ассоциацияси ҳамда Ўзбекистон аудиторлар палатаси томонидан бериладиган “Ички аудитор малака сертификати”га эга бўлиш керак. Ушбу сертификат дастлаб беш йиллик муддатга берилади, унинг амал қилиши навбатдаги ўн йиллик муддатга ва кейинчалик муддатсиз даврга узайтирилиши мумкин. Ушбу сертификатга эга бўлиш учун бир қанча талаблар қўйилган ва бугунги кунда мамлакатимизда ва бутун дунёда ички аудит ривожланишига ва такомиллашувига катта эътибор қаратилмоқда, ички аудит корхона фаолиятининг самарадорлигини ошириш имкониятларини аниқлашга қаратилган инструмент десак муболаға бўлмайди.

МДХ мамлакатларида иқтисодий ислохотлар жараёнида корхоналарда ички аудит ҳар бир мустақил давлатда турли хил мулк шакллариининг вужудга келиши ва хусусийлаштириш даражаси чуқурлашувига кўра ташкил этила бошланди. Ички аудитни ўтказиш методикасини ривожлантириш нуқтаи-назаридан кўриб чиқиш россиялик олимлар Алборов Р.А., Андреев В.Д., Богомоллов А.М., Бычкова С.М., Голощапов Н.А., А. В. Евдокимова А.В., Концевая С.М., Пугачёв В.В., Скобара В.В, Сотникова Л.В. Хоружий Л.И. ва бошқалар томонидан амалга оширилган.

Ички аудитнинг вужудга келиши ва такомиллаштирилишига оид муаммоларнинг долзарб жиҳатлари сўнгги йилларда нашр этилган Ўзбекистон олимларининг илмий мақолалари ва тадқиқотларида ўз аксини топган. Хусусан, Дўсмуратов Р.Д., Ибрагимов А.К., Илхомов Ш.И., Каримов А.А., Касимов Х, Пардаев Б., Тўлахўжаева М.М., Хошимова А., Хайдаров Р.М., Файзиев Ш.Н., Абдиева Н.Ш., Югай Л. каби олимлар томонидан ички аудитни такомиллаштиришнинг баъзи масалалари кўриб чиқилган.

Шу билан бирга кўп тармоқли филиалларга эга акциядорлик жамиятларининг ички назорат тизими таркибидаги ички аудит ўтказиш методологияси ва методикасини Ўзбекистон иқтисодиётига жорий этиш муаммолари ҳали махсус тадқиқот объекти бўлмаганлиги сабабли етарли даражада ўрганилмаган.

Россиялик олимларнинг «ички аудит» атамасига таърифи¹⁷

Муаллиф	Таъриф
С.М. Бычкова	Ички аудит ички назорат тизимининг элементи бўлиб, у раҳбарият томонидан ҳисоб ва бошқа назорат маълумотларини таҳлил қилиш мақсадида тузилади
О.В.Ковалева, Ю. П. Константинов	Ички аудит – бу корхоналарда бошқарув тизими самарали амал қилишини баҳолаш мақсадида амал қиладиган бошқарув назорати тизимининг ажралмас қисмидир.
В.В.Скобара	Ички аудит – ички тафтиш хизматлари (бўлимлари) томонидан амалга ошириладиган ички назорат.

¹⁷ Внутренний аудит: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», для магистерских программ «Внутренний контроль и аудит», «Экономическая безопасность» / под ред. Ж.А. Кеворковой. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. - 319 с.

М.В. Мельник	Ички аудит – ички назорат тизимининг алоҳида таркибий қисмларини самарали ва ишончли ишлаши мақсадида бошқарув аппарати томонидан тузилган назорат тури.
--------------	--

Акциядорлик жамиятларида ички аудитни такомиллаштириш бўйича босқичма-босқич олиб борилаётган ислохотлар натижасида акциядорлик жамиятларини иқтисодий ривожланишига эришилмоқда. Бунинг учун акциядорлик жамиятлари ички аудитнинг халқаро амалиётини қўллаш ва натижаларини жорий қилиш орқали амалга оширилмоқда. Бунда қуйидагилар амалга оширилди ва кўриб чиқилди:

акциядорлик жамиятларида ички аудитни ташкил этишнинг илмий-назарий жиҳатлари тадқиқ этилди;

ички аудитнинг моҳияти ва шаклланиш тарихи назарий асослари тадқиқ этилди;

Ўзбекистон Республикасида ички аудитга оид меъёрий – ҳукукий ҳужжатлар қайта кўриб чиқилди.

Ҳозирги иқтисодий глобализация шароитида, республикада акциядорлик жамиятларининг истиқболли ривожланиши мазкур фаолият билан бевосита боғлиқ бўлган муаммолар аудити ва таҳлилини самарали ташкил этиш, уларнинг ечимини илмий асосда ҳал қилиш алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу объектив жараёнларнинг барчаси акциядорлик жамиятларида ички аудит услубиётини такомиллаштиришни, унинг бозор муносабатларига асосланган, эркин иқтисодиётга мос назарий-услубий ва ташкилий муаммолари мажмуасини тадқиқ этишни тақозо этади. Юқоридаги таъкидланганлар мазкур тадқиқот иши мавзусининг йўналиши ва долзарблигини белгилаб беради.

Ички аудит хизмати хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоботини таҳлил этади, келгуси ривожланиш йўналишини аниқлайди ва раҳбариятга қарор қабул қилишга ёрдам беради. Умуман олганда, ички аудит натижалари хўжалик юритувчи субъект ичидаги бошқарувнинг такомиллашувига ва самарали корпоратив бошқарувини ташкил қилишга катта таъсир кўрсатади.

Мамлакатимизда бугунги кунга келиб 104 та аудиторлик ташкилотлари фаолият юритиб келмоқда. Шундан, ҳудудлар кесимида 60% қисми пойтахтда қолган 40% қисми бошқа вилоятларга тўғри келмоқда.¹⁸

Республикада ички аудитнинг шаклланиши учун қонунчилик базасини такомиллаштирилиши ҳамда меъёрий-ҳукукий ҳужжатларининг пишиқ-пухталигига ва уларни амалиётга татбиқ эта олинишига эришиш лозим.

Бизнингча, ички аудитни автоматлаштириш (компьютерлаштириш) аудиторлик ишининг самарасини оширади, иккинчи томондан эса назорат-маслаҳат тизимини яратиш имконини беради. Ички аудитни автоматлаштириш (компьютерлаштириш) жараёнида қуйидаги элементларга алоҳида эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз:

¹⁸ Abdieva N.Sh. Problems of audit quality control in condition of “Uzbekistan Temir Yo’llari”. The First International Symposium on Business Cooperation and Development in South-East and South Asia under B&R Initiative (ISBCD-16). 2016y.

- Аудит жарёнини акс эттирувчи иқтисодий математик, иқтисодий-ташкилий ва ахборот моделларига уйғунлаштириб олиб бориш;
- Моделларни амалга оширувчи техник, программа, ахборот ва бошқа воситаларига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Ўзбекистонда ички аудит ташкил этилган хўжалик юритувчи субъектларда ички аудитни амалга ошириш босқичларини ёритувчи қуйидаги стандартлар ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ бўларди:

- “ички аудитни режалаштириш”;
- “ички аудит объекти ҳолати ҳақидаги ахборотни таҳлил қилиш ва баҳолаш, тизимлаштириш, ҳужжатлаштириш, тўплаш амалларини ўтказиш”;
- “ички аудит натижалари бўйича ҳисобот”;
- “ички аудит натижаларини манфаатдор шахслар эътиборига ҳавола этиш ва шундан кейинги амаллар”.

“Ички аудитни режалаштириш” стандартида ички аудит режалари ва дастурларини тузишга бўлган энг умумий талаблар кўрсатилиши керак.

“Ички аудит объекти ҳолати ҳақидаги ахборотни таҳлил қилиш ва баҳолаш, тизимлаштириш, ҳужжатлаштириш, тўплаш амалларини ўтказиш” стандарти аудит холислигининг барқарор эканлиги ва аудит мақсадларининг бажарилаётганини етарли даражада кафолат билан таъминлаши керак. Ахборот ички аудит предмети, вазифалари ва ҳажмига дахлдор барча масалалар бўйича тўпланиши керак. Аудиторлик хулосаси ва тавсиялари учун мустақил асосни таъминлаш мақсадида ахборот зарурий, етарли, ҳаққоний, ўз вақтидалик, таҳлилий ва ташкилий бўлиши керак.

“Ички аудит натижалари бўйича ҳисобот” стандарти ички аудиторлар ҳисоботини тузиш ва тақдим этиш тартибини белгилаб қўйиши керак. Ташқи аудит ҳисоботидан фарқли равишда ички аудиторлар учун ҳисоботларни бевосита корхонанинг ўзида ишлаб чиқарилган форма бўйича тузилади. Ҳисоботларга бўлган асосий талаблар- холислик, аниқлик, лўндалик, ишчанлик ва ўз вақтидалик асосида ёритилиши керак. Ички аудиторлар ҳисоботида қўйилган масалалар бошқарувчидан барча қоидалар ва тавсияларга ёзма жавоб келмагунга қадар “очиқ” қолади. Ҳисобот даври охирида бошқарув органларига ички аудиторлар фаолияти ҳақидаги якуний ҳисоботлар, уларда ички аудит турлари ва участкалари бўйича ҳақиқий иш мўлжалдаги иш билан, ҳақиқий харажатлар молия билан таъминлаш бюджети билан таққосланиши керак, бўлим ишидаги камчиликлар, уларнинг сабаблари ва уларни бартараф этишдаги чора-тадбирлар кўрсатилиши керак.

Тасдиқланган бизнес-режа бажарилишини таҳлил қилиш натижалари орқали қуйидагиларни кўриб чиқишимиз мумкин:

Корхона томонидан 2021 йил учун бизнес-режа ишлаб чиқилган ва Кузатув кенгашининг 2020 йил 15 ноябрдаги йиғилиш қарори билан тасдиқланган. Корхонанинг ушбу бизнес-режасида 2021 йил 2 чораги якуни бўйича 25,5 млн.сўм соф фойда олиниши режалаштирилган.

Бизнес-режа кўрсаткичларининг бажарилишини таҳлили (2021 йил 2-чораги учун)

“Ўзмахсусмонтажқурилиш”АК нинг				
2021 йил 6 ойлиги учун молиявий-иқтисодий сметаси (бюджети)				
РЕЖАСИнинг бажарилиши				
минг.сўм				
Кўрсаткичлар	Бизнес режа	Хакикатда	режа бажарилиши сўмда	режа бажарилиши фоизда
Жами даромад (эгри солиқларсиз), шу жумладан:				
Давр харажатлари	1 000 000,00	761 588,35	-238 411,65	76,16
маъмурий харажатлар	700 000,00	504 461,09	-195538,91	72,07
бошқа операцион харажатлар, шу жумладан:	300 000,00	257 127,26	-42872,74	85,71
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	1 060 000,00	637 408,00	-422592	60,13
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари)		-124 180,35	-124180,35	
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр.120+130+140+150+160), шу жумладан:		514 714,00	514 714,00	
Фоизлар шаклидаги даромадлар		13 272,00	13272	
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари		501 442,00	501442	
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар		-396 468,00	-396468	
Фойда солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар)	60 000,00	60 808,00	808	101,35
Фойда солиғи	9 500,00	0,00	-9500	0
Соф фойда/зарар	50 500,00	60 808,00	10308	120,41

Корхона ҳисобот даврини 60 808,0 минг сум фойда билан якунлаган. Бунинг асосий ҳисобот даврида корхонада маҳсулот реализацияси амалга оширилмаган. Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари 637 408, 0 минг сумни ташкил этган. Давр харажатлари режага асосан 1 000 000, минг сум белгиланган, хакикатда бу курсаткич 761 588,35 минг сумни ташкил этган. Солик тулангандан сунг корхона ихтиёрида қолувчи фойда режага асосан 50 500,0 минг сум белгиланган бўлиб, хакикатда 60 808,0 минг сум, яъни 10 308 мингга ошган, 120,41 фоизни ташкил этган.

Ушбу тадқиқот ишида республикамизда ички аудитнинг самарали тизимини жорий этиш борасида қуйидаги амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

- Республикамиздаги мавжуд шарт-шароитларга мос равишда ички аудит тизимининг илмий-методик асосларини шакллантириш керак;

- Ички аудиторлик стандартларини ва ички аудиторлик этикасини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш зарур;

- Ички аудитга оид журнал ва газеталар нашрини йўлга қўйиш лозим.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ички аудит хизматларини халқаро амалиёт билан интеграциялашувини таъминлаш, республикамиз миқёсида аудиторлар ва аудиторлик ташкилотлари ўртасида рақобатни кучайтириш, улар фаолиятини мувофиқлаштириш орқали мамлакатимиз иқтисодиётини барқарорлаштиришда ва ривожланган мамлакатлар қаторида ўрин олишида асосий механизмлардан бири бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, жаҳон бозорида корхоналарнинг корпоратив тизимини юритишида муҳим рол ўйнашини ва ўрнатилган бўлишини алоҳида таъкидлаб ўтишимиз лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги 3946-сонли “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 5 майдаги 280-сонли “Ички аудит ходимларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори

4. Abdieva N.Sh. Problems of audit quality control in condition of “Uzbekistan Temir Yo’llari”. The First International Symposium on Business Cooperation and Development in South-East and South Asia under B&R Initiative (ISBCD-16). 2016y.

5. Кеворкова Ж.А. Международные стандарты аудита. Под редакцией, -М.: Юрайт. 2016. -458 с.

Алимова Нигора Комилджоновна
СамИСИ, “Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси
ассистенти

Меҳмонхона мажмуалари жорий фаолият натижавийлиги бўйича аудиторлик таҳлили

Ушбу мақолада меҳмонхоналарнинг мулкдан фойдаланиши ва фаолият натижавийлиги аудиторлик таҳлилининг моҳияти очиб берилган ҳамда уларни ифодаловчи кўрсаткичлар асосланган.